

Миронюк Тетяна Василівна –
ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової
діяльності та документування КНУВС

Об'єкти оперативно-профілактичного впливу у боротьбі з організованими формами злочинності

У статті розглянуто проблемні питання визначення системи об'єктів оперативно-профілактичного впливу у боротьбі з організованими формами злочинності.

Для того, щоб успішно організувати і здійснювати профілактику злочинів, потрібні глибокі знання і правильне розуміння об'єкта цієї діяльності, тобто того, “що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності” [1, с. 453].

Поділяючи наведену точку зору, слід зазначити, що вивчення причин і умов вчинення злочинів як об'єкта профілактики становить науковий і практичний інтерес. За останні роки простежується системний підхід до складної проблеми причин злочинності та комплексний характер її дослідження.

В юридичній літературі щодо цього немає єдиної думки. Проте, більшість вчених як об'єкт профілактичної діяльності розглядають причини, що породжують злочини, і умови, які сприяють їх вчиненню.

К.Є. Ігошев та В.С. Устинов визначають, що об'єктами як загальної профілактики, так оперативно-розшукової профілактики, є криміногенні явища різного рівня [2, с. 40]. Саме вони дають найбільш повну класифікацію таких явищ, які впливають на: а) в цілому на злочинність, її динаміку та структуру; б) на окремі групи злочинів та категорій (класифікаційні або типологічні групи) злочинців; в) на конкретні злочини та особистість злочинця.

В.Г. Лихолоб, В.П. Філонов, О.І. Коваленко, А.Є. Михайлов відносно об'єктів профілактики дотримуються загальновизнаної позиції, яка міститься у кримінологічній літературі, та визначають, що до них відносяться:

- злочинність та її види;
- причини та умови, які її породжують;
- особи, які вчинили злочини, а також окремі “фонові явища” [3, с. 156].

При цьому вони чітко не визначають поняття “фонових явищ”. Саме тому виникає питання щодо розуміння цього поняття, яке може носити причинний зміст, що суперечить дефініції поділу (оскільки причини та умови, які породжують злочинність, віднесені в окрему категорію).

Зважаючи на це, вважаємо, що, на відміну від причин, умови розуміються як явища, що можуть бути необхідні для настання даної події, але як такі її не викликають. Тому відношення причини і наслідку реалізується не прямо (причина – наслідки), а через умови, що приводять у дію причини у тій чи іншій ситуації. Таке положення співзвучне з визначенням Ю.Д. Блувштейна, М.І. Штирїна та В.В. Романова [4, с. 42]. Саме вони вперше дійшли такого висновку.

Інакше кажучи, причина, що передуює настанню наслідку, може проявляти свою дію лише за наявності певних умов, які також необхідні для настання наслідку. Одна із складностей форми причинного зв'язку злочинності полягає у тому, що наслідок (злочин) звичайно викликається не однією, а декількома різними за значимістю причинами за наявності багатьох умов. Загальне визначення понять причин і умов

вказує на те, що автори підручника “Кримінологія” між причинами і умовами вбачають відносну різницю [5, с. 66–67].

Незважаючи на певну відносність меж між причинами і умовами злочинів, можливості їх мінятися місцями, поділ останніх має велике значення як для теорії, так і практики. Розроблення понятійного апарату причин і умов злочинів, їх класифікації, на нашу думку, повинні здійснюватися з позицій філософського осмислення останніх, заснованого на діалектичному матеріалізмі. Розуміння причинності, дане філософією діалектичного матеріалізму, має бути основою для вирішення питання про причинність, у тому числі й в галузі юридичних наук. Теорія профілактики злочинів не створює ніякого “свого” особливого поняття причинного зв’язку, відмінного від розуміння причинності матеріалістичною діалектикою, хоча між категоріями останньої і загальнонауковими поняттями існують важливі розбіжності як змістовного, так і функціонального порядку.

З урахуванням аналізу наявних визначень понять причин і умов злочинності, видів (категорій), груп злочинів, вважаємо, що причинами злочинності називаються ті явища, процеси (сукупність взаємопов’язаних явищ, процесів), які породжують злочинність як соціально-правове явище. Причинами видів (категорій, груп) злочинів іменуються ті явища, процеси (їх сукупність), які породжують даний вид (категорію, групу) злочинів. Умовами, які сприяють існуванню злочинності, називаються явища, процеси (їх сукупність), необхідні для дії причин злочинності, що приводять їх в дію і сприяють її існуванню. Умовами, що сприяють існуванню виду (категорії, групи) злочинів, іменуються явища, процеси (їх сукупність), які необхідні для дії причин даного виду (категорій, груп) злочинів, приводять в дію ці причини і сприяють вчиненню даного виду (категорії, групи) злочинів.

Очевидним є те, що сукупність якостей, які характеризують злочинця, сприяють вчиненню злочину лише при взаємодії із сукупністю особистісних властивостей, що характеризують жертву, особливо за певних об’єктивних обставин [6, с. 43]. Злочинні ознаки поведінки та особистості жертви (постраждалого) є істотними умовами реалізації причинного зв’язку, де наслідками виступають дії агресора чи злочинця. Тому для ефективної профілактики злочинів вкрай необхідні віктимологічні дослідження, зокрема – психологічні дослідження віктимної поведінки.

Для розробки і здійснення науково обґрунтованих заходів з виявлення численних і різнохарактерних як за природою, так і за механізмом впливу на злочинність різних негативних соціальних явищ і процесів (що називаються нами об’єктами профілактики злочинів), якими є причини, що породжують злочини, і умови, котрі сприяють їх вчиненню, необхідна класифікація останніх.

Ефективність профілактики злочинів багато в чому залежить від повного і об’єктивного знання причин злочинів і умов, які сприяють їх вчиненню. Встановлення, доказування і осмислення останніх починається з встановлення, доказування та осмислення причин і умов конкретного злочину. Тому, насамперед, слід чітко з’ясувати поняття причини і поняття умови, які сприяють вчиненню конкретного злочину. Відповідно до ст. 23 КПК України орган дізнання, слідчий, прокурор зобов’язані виявити причини злочину і умови, які сприяли його вчиненню. Зауважимо, КПК не наводить даних понять. У юридичній літературі є декілька визначень понять причин та умов конкретного злочину [7].

Звідси під причиною конкретного злочину, на нашу думку, слід розуміти сформовану під впливом різних негативних явищ і процесів антисуспільну установку в свідомості особи, яка викликала у неї рішучість вчинити умисний злочин або призвела до скоєння злочину з необережності.

Явища і процеси як такі, як правило, не викликають рішучості вчинити злочин, а безпосередньо поступово впливають на особу, формують у свідомості останньої певну антисуспільну установку, яка й викликає вольове рішення скоїти умисний

злочин або призводить до його вчинення з необережності. Тому негативні явища і процеси безпосередньо навряд чи можуть бути причинами конкретного злочину. Винятком може стати ситуація, коли злочин вчинюється у стані сильного душевного хвилювання. Тому рішучість вчинити протиправну дію в абсолютній більшості випадків не виникає раптово, неочікувано. Явища і процеси, як правило, можуть виступати тільки причинами несприятливого формування особистості, причинами виникнення антисуспільних поглядів, навиків, звичок, тобто – антисуспільної установки у свідомості особи. І, перебуваючи у певній ситуації, людина діє вже відповідно до своєї, раніше сформованої у свідомості установки. Вважаємо, що антисуспільна установка – цілеспрямованість свідомості людини, її позиція щодо суспільства і діючих у ньому законів та моралі. Вона за своїм змістом може бути корисливою, насильницькою і т. ін. Практика свідчить, чим міцнішою є така установка, тим більшою є вірогідність вчинення її носієм злочину. З'ясування типу антисуспільної установки має велике практичне значення [8, с. 12]. Вказана установка, яка склалася у свідомості особи, є нічим іншим як можливістю вчинення злочину. Для реалізації злочинного наміру необхідні певні умови, за яких можливість може перетворюватися на реальність.

Під умовами, які сприяють вчиненню конкретного злочину, розуміються недоліки у діяльності державних установ, господарських організацій, окремих громадян, що об'єктивно сприяють скоєнню злочину або настанню злочинного результату [9, с. 184].

Знання вказаних причин і умов дозволить напрацювати і здійснити заходи щодо їх попередження. Тому необхідні систематичне виявлення, вивчення, а потім й усунення негативних явищ і процесів раніше, ніж вони встигли негативно вплинути, або (якщо це виявилось неможливим) найшвидше їх зупинення.

В цілому відносно об'єктів профілактики в кримінологічній літературі існує одна загально визнана точка зору, відповідно до якої до таких відносяться:

- злочинність та її види;
- причини та умови, які її породжують;
- особи, які вчинили злочини, а також окремі “фонові явища” [4, с. 296].

Навколо визначення поняття злочинності виникали прогресивні та реакційні теорії. Розбіжності існували щодо визначення суті злочинності. Злочинність, як слушно зазначається у багатьох літературних джерелах, є побічним продуктом цивілізації. Щоб пояснити її природу, необхідно мати уявлення як безпосередньо про поведінку людини, так і про сили, що підтримують порядок у суспільстві [10].

Поведінка стає злочинною внаслідок того, що окремі її акти оголошуються незаконними й офіційно визнаються як злочин. Силами, що традиційно сприяли єднанню суспільства, були і залишаються релігія та право. Саме поєднання цих сил утворило підвалини системи кримінального правосуддя.

Вважається, що злочин – показник соціальної психології. Його функція полягає в тому, щоб показати межі соціального контролю над поведінкою особи. *Злочин – це підсумок суперечності між індивідом і суспільством, найбільш різкий і крайній вияв конфлікту.* Тому, доки існує антагонізм, він будь-якої миті дістане своє виявлення у злочинному акті. Визначення поняття “злочинний акт” завжди є соціально зумовленим і розглядати його без цієї взаємозалежності все одне, що судити про життя рослин лише з листя, не беручи до уваги їх коріння.

Злочинність виникає тоді, коли суспільство є дезорганізованим і конвульсує у лещатах соціальних та економічних суперечностей. Тому в основі будь-якого тлумачення поняття злочинності має бути усвідомлення та розуміння поведінки особи, розвитку суспільства і системи кримінального правосуддя, що забезпечують контроль над антисуспільною поведінкою.

Злочинність – поняття збірне, воно не є абсолютно однорідним явищем. У реальній дійсності злочинність характеризується розмаїттям сукупності різних актів

індивідуальної злочинної поведінки. Водночас, враховуючи зв'язок між злочином і особою, яка його вчинила, злочинність слід оцінювати за сукупністю не лише злочинів, а й злочинців. Враховуючи вищезазначене, можна запропонувати таке визначення злочинності.

Як визначає А.Ф. Зелінський, злочинність – це соціальне, перехідне, історично мінливе, кримінально-правове явище, що є цілісною сукупністю (системою) всіх злочинів і осіб, які їх вчинили за відповідний проміжок часу і на певній території [11].

Слід згадати, що злочинність – це система, яка має свою внутрішню будову, логіку розвитку, а тому революційні зміни одного суспільного ладу на інший не знищують її. Змінити психологію та поведінку людини раптово неможливо, для цього потрібен певний час.

Злочинність має кримінально-правову характеристику. Злочини, що складають її, визначає кримінальне законодавство. Тому декриміналізація або криміналізація тих або інших дій дуже впливає на всі її показники. Право, формуючи поняття злочинного, ніби “обирає” з реального життя ті соціальні явища, які завдають найбільшої шкоди суспільним відносинам. Правове поняття злочинності є частиною її соціальної характеристики, надзвичайно важливою не лише для чіткого пізнання її джерел, походження, а й для правильної оцінки наявності та міри небезпеки тих чи інших дій. Визначення таких дій, відображення їх у законі, створює режим законності. Початковою тут виступає проблема прийняття нового кримінального закону.

Варто зазначити, що в юридичній науковій літературі це питання вивчено надто поверхово, навіть обговорюється правомірність його постановки взагалі. Відповідаючи на це запитання, слід виходити з того, що:

– по-перше, на відміну від окремо взятих злочинів, злочинність явище закономірне. Це виявляється в тому, що в будь-якій державі вона існує незалежно від суспільного ладу;

– по-друге, – на рівні масового явища злочинність володіє самостійними формами руху, знаходить такі зв'язки з іншими загальними явищами, які відсутні, або, принаймні, не можуть бути безпосередньо встановлені при аналізі індивідуальних випадків (стан, структура, характер, динаміка);

– по-третє, – шаблони злочинної поведінки не є власним “винаходом” окремих злочинців. Вони існують незалежно від індивідуальної свідомості, зберігаючись у низці випадків протягом тисячоліть. Ще з давнини відомі злочини, кваліфікація яких існує і в сучасних кримінальних кодексах: крадіжки, пограбування, розбої і т. ін.;

– по-четверте, – злочинність, на відміну від окремого злочину, володіє ознаками самодетермінації, тобто самовідтворення, що є характерним для злочинності неповнолітніх та рецидивістів.

Заперечення злочинності як самостійної системи призвело до негативних наслідків у боротьбі з нею. Нині спостерігається зростання темпів злочинності, рівня її професійності та організованості.

Проблема злочинності та, зокрема її організованих форм, останнім часом є предметом обговорення на найвищому державному рівні, оскільки діяльність злочинних організацій набула надзвичайної гостроти і почала негативно впливати на хід демократичних процесів, зміцнення української державності, практичну реалізацію прав, свобод і законних інтересів громадян. Виникло реальне протистояння злочинності діючій владі.

Останнім часом в Україні намітилася стійка негативна тенденція щодо зростання кількості злочинів. Змінюється структура злочинності: індивідуальна злочинність поступається місцем груповій, групова переростає в організовану, а остання, виходячи на міжнародний рівень, стає транснаціональною.

Особливе місце серед злочинності займають корупція та організована злочинність. Корупція та організована злочинність є поширеним явищем, яке пустило своє коріння в усі сфери функціонування держави, завдавши величезної шкоди її розвитку. Тому подолання цього явища перетворюється на надзвичайно складну проблему, яка становить загрозу розвитку держави, стабільності й безпеці суспільства, сприяє підриву демократичних інститутів і цінностей.

Корупція та пов'язана з нею організована злочинність загрожує національній безпеці України, негативно впливає на формування і діяльність органів державної влади, підриваючи довіру громадян до них, ускладнює відносини України з іноземними державами. В суспільстві міцніють стереотипи толерантності по відношенню до корупції та організованої злочинності. В масовій свідомості основних соціальних груп формується думка, що корупційні злочини не завдають шкоди суспільству, тому певні верстви населення обирають корупційні шляхи вирішення тих чи інших повсякденних проблем (чесний чиновник часто не влаштує ні населення в цілому, ні підприємців як його найбільш активну частину).

Практична діяльність оперативно-профілактичного впливу має організовуватися та здійснюватися за двома рівнями:

– реагування на повідомлення про всі злочини та прояви злочинної діяльності, у тому числі групової, незалежно від організаційної форми вчинення; їх розкриття, виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності винних мають здійснювати в усіх суспільних сферах, крім економіки, підрозділи кримінального розшуку та ті підрозділи, які з ними безпосередньо у цьому взаємодіють (дільничні інспектори міліції, патрульно-постова служба, експертно-криміналістичні підрозділи та інші), а в економіці – підрозділи захисту економіки від злочинних посягань (БЕЗ). В разі встановлення у виявлених злочинах ознак організованої злочинної діяльності, тобто мети отримання значних коштів з наступним їх “відмиванням” або без такого, а також елементів спеціальної організації системи забезпечення злочинної діяльності, підрозділи кримінального розшуку та БЕЗ мають передавати матеріали, включаючи оперативні, та заведені кримінальні справи про цю діяльність спеціальним підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю і корупцією;

– перевірки спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю і корупцією наявності в злочинній діяльності угруповання ознак її організованого здійснення (мета отримання значних коштів та спеціально організована система забезпечення).

Список використаних джерел

1. *Голик С.И., Михайлов Б.П.* Организационно-тактические проблемы профилактики правонарушений. – М., 1982.
2. *Игошев К.Е., Устинов В.С.* Введение в курс профилактики правонарушений: Учеб. пособие. – Горький, 1977. – 93 с.
3. *Лихолоб В.Г., Филонов В.П., Коваленко О.И., Михайлив А.Е.* Криминология. – Киев-Донецк, 1997. – 398 с.
4. *Блуштейн Ю.Д., Зырин М.И., Романов В.В.* Профилактика преступлений. – Минск: Университетское изд-во, 1986. – 436 с.
5. *Зеленецкий В.С.* Предупреждение преступлений следователем. – Харьков, 1975. – С. 12.
6. *Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В.* Криминологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами: Навч. посібник. – К.: Атіка, 2001. – 368 с.
7. *Попович В.М.* Економіко-криминологічна теорія детінізації економіки: Академія ДПСУ. – Ірпінь, 2001..
8. *Стислий словник криминологічних термінів: Навч. посібник / О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв, Т.А. Третьякова / Під заг. ред. О.М. Джужа. – К.: НАВСУ, 2000. – 55 с.*
9. *Заросинський Ю., Рощина І.* Запобігання злочинам: деякі питання теорії і практики // Право України. – 2003. – № 10. – С. 26–29.

10. Антонин Ю.М. О понятии профилактики преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – М., 1977. – Вып. 26. – С. 26–27.
11. Зелинский А.Ф. Криминология: Курс лекций. – Харьков, 1996. – С. 141–142.

The article is dedicated to the problems of definition the system of objects of operative preventive influence in combating organized forms of crime.

© Т.В. Миронюк, 2007